

LEMONDÁSI SZÁNDÉK, BEVÉGZETT LETÉTEL MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS „ESETE” XII. PIUSSZAL ÉS VI. PÁLLAL

Balogh Margit

tudományos főmunkatárs,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
balogh.margit@btk.mta.hu

A bíborosok az egyház kormányzásában a pápa legfőbb tanácsadói és támogatói, akiket a pápa szabadon választ ki az egész földkerekségről. Esztergom érsekeit rendszeresen a kardinális kollégium tagjaivá emelték. A testület maximális létszáma 1973-ig hetven fő volt, amit még V. Sixtus pápa állapított meg 1586-ban. VI. Pál 1773-ban százhuszra emelte a pápaválasztó bíborosok számát (akik 1970 óta nyolcvanéves korukban automatikusan elveszítik részvételi jogukat a pápaválasztó konklávéban). Bíboros kinevezése a pápa kizárólagos joga, a bíborosi testület beleszólási jogát csak az a mozzanat őrzi, amikor a pápa a jelöltek megnevezése után – napjainkban is – felteszi a kérdést: *Quid vobis videtur?* (Hogyan látjátok?) Erre a bíborosok felállnak, és egyetértésük jeléül meghajlítják fejüket. A hivatalos kinevezés (*creatio*) a zárt bíborosi tanácskozáson, a konzisztóriumban megy végbe. Előfordulhat, hogy – főként politikai okokból – a pápa titokban tartja valakinek a kinevezését, ez esetben *in pectore* („bensejében, magában megőrizve”) kinevezésről beszélünk. A kinevezés ténye akkor válik nyilvánossá,

amikor azt az államtitkár levélben közli (*bi-glietto*) az érintettel. Az avatóünnepségen az új bíboros megkapja a bíboröltönyt, a jellegzetes bíborosi kalapot, a zafirgyűrűt; majd az *occlusio et aperitio oris* jelképes szertartásával (a száj bezárása és kinyitása – ami a fontos ügyekben tanúsítandó titoktartási kötelezettség és a hivatali ügyekben a hozzászólás és a szavazati jog archaikus szimbóluma) a bíborosi kollégium cselekvő tagja lesz, ezentúl részt vehet a pápai tanácsban, a konzisztóriumban és az egyetemes egyházat kormányzó római kongregációkban. Végül a pápa beosztja valamelyik kongregációba, kijelöli számára címtemplomként a tagozatának megfelelő templomok egyikét, amelyet az új bíboros ünnepélyesen elfoglal.

A bíborossá emelt esztergomi érsek sorában Mindszenty József a tizenkilencedik volt. A római ceremóniára 1946. február 18-án utazott az amerikai katonai misszió gépén, a világegyház meghívottjai közül utolsóként. A szovjet hatóságoktól így is csak azután kapta meg útlevelét, hogy felettébb kínossá vált: miközben Közép-Európából egyedül az esz-

tergomi érseket tüntette ki a pápa a bíborosi méltósággal, ő mégis időben a helyszínen.

A konzisztóriummi ceremónia egész héten át folyt. 1946. február 20-án volt a harminckét új bíboros beiktatása. Ilyen nagyszámú bíboros egyidejű kinevezése példátlan, akárcsak a nem olasz bíborosok túlsúlya: huszonnyolcan a világ többi országának szülöttei voltak. A kollégium két alkalommal bírt hasonló összetétellel: 1517-ben és 1816-ban. A szertartáson XII. Pius a vörös lepellel borított trónuson ülve helyezte a birétumokat az új bíborosok fejére, akik szenioritásuk sorrendjében sorakoztak fel. Elsőként az örmény pátriárka, Grigorij Agandzsjanjan lépett fel a trónushoz vezető öt lépcsőfokon. Mindszenty az utolsók között került sorra, hiszen fiatal érsek volt. Amikor ő következett, ahogy öléltte mindenkire, háromszor térdet hajtott a pápa előtt, megcsókolta a pápa nagylábujját, majd felemelkedett, miközben a szertartásmester levette róla a püspöki mellkeresztjét. Aztán a pápa a vállára borított egy rövid, lilásrózsaszín pelearint (ez a szín szimbolizálja, hogy a középkorban csak bűnbánati időszakban tartottak konzisztóriumot).¹ Február 21-én következett a szertartássorozat leglátványosabb része: a Szent Péter-bazilikában XII. Pius az új bíborosok fejére helyezte az ősi *galero rossót*, a bíbornoki kalapot, aminek bíborszíne a vértanúság általános jelképe. A késedelmes érkezéséről elhíresült Mindszentyt a nézők élénk tapsal köszöntötték. Előírásosan leborult a pápa előtt, aki átölelte, fejére tette a bíborosi kalapot, és ezt mondta: „A harminckettő közül te leszel az első, akinek vállalnod kell a bíbor színnel jelzett vértanúságot!” A pápa így demonstrálta azt a vélekedését, hogy a

¹ A ceremónia hangulatát bárki megidézheti az internet segítségével: <http://www.youtube.com/watch?v=ONkIccZHxs> Consistory A.D. 1946. Pope Pius XII.

kommunizmusban az egyházra mártíromság vár. S hogy ezt miért épp Mindszentynek mondta? Mert Kelet-Közép-Európában a háború befejezésekor az esztergomi érseki szék volt az egyetlen, ahová a pápának új főpapot kellett kineveznie, ennél fogva csak neki címezhetette véleményét. Az új magyar prímást lélektanilag jól ítélte meg, hiszen Mindszenty József személyében harcos főpap került a magyar katolikus egyház élére. Akár a bíborosi méltóságról is kész lett volna lemondani, ha azzal célt ért volna – mint ahogy élete során kétszer is erre az elhatározásra jutott.

1947 – az első lemondási szándék

A bíborosok elveszíthetik tisztségüket a római pápa által jóváhagyott lemondással is, de az egyetemes egyháztörténet igen ritkán jegyzett fel ilyen esetet: 1615-ben Ferdinando Gonzaga, 1642-ben Maurizio di Savoia mondott le úgy, hogy a pápa ezt elfogadta, mert mindketten dinasztikus házasságot kötöttek. A 18. században is akadt precedens, de a 20. században csak egy esetről tudunk: 1927-ben az Action Française-zel szimpatizáló jezsuita Louis Billot lemondását fogadta el XI. Pius. Olyan viszont sokszor előfordult, hogy valaki magas egyházi hivataltól lépett önként vissza, például a hazaiak közül Hám János 1849-ben az esztergomi érseki méltóságról, 1924-ben a kormány kívánságára *Raymund Netzhammer* Bukarest, vagy a közelmúltban, 1967-ben Paul-Émile Léger bíboros Montreal érsekségéről mondott le, hogy misszionárius legyen Afrikában a leprások között.

Mindszenty József esztergomi érsek látzólag minden előzmény nélkül, 1947. szeptember 27-én küldte el lemondását bíborosi méltóságáról XII. Pius pápának. Elhatározását megosztotta bizalmasával, Drahos János érseki helynökkel, aki minden erejével meg-

próbálta lebeszélni erről a lépésről, mert „a bíbor letétele bizalmatlanságot, sőt tüntetést jelent, aminek a Szentatyával szemben helye nincsen, nem lehet”.²

Mindszenty nem fogadta meg helynöke tanácsát. A pápához írt levelében drámai képet rajzolt a szlovákiai magyarság helyzetéről, és bejelentette „örhelyéről” történő lemondását, kétszer is utalva a bíbornak lelki ismeretét égető fényére. A levélből a lemondás oka is kiderül: a szlovákiai magyarok sorsáért folytatott küzdelem eredménytelensége. Mindszenty József valóban minden lehetőt és lehetetlent megtett a Csehszlovákiában élő magyarság érdekében. Már érseki beiktatása napján, 1945. október 7-én levelet írt az amerikai misszió vezetőjének az őket sújtó üldözéséről,³ majd sorra ostromolta a nagyhatalmak befolyásos politikusait, VI. György angol királytól Truman amerikai elnökön át Molotov szovjet külügyminiszterig bezárólag. „A szlovákok úgy bánnak a magyarokkal, amint a zsidókkal bántak 1944-ben” – ismételte (Janek, 2008, 153–181.). XII. Piuszhoz legalább háromszor fordult – mindhiába. Lemondó levelére is csaldva olvasta a választ: a pápa mindent elkövet, de közvetlenül nem avatkozhat be az ügybe, és konkrét ígéret helyett csupán apostoli áldását küldte. Mindszenty lemondását egy barokkos körmondattal elutasította a pápa: továbbra is bízik benne, és reméli, ahelyett, hogy a gondok lenyomnák, a rábízott „hívek javára tovább is éberen akarsz őrködni, mindenkinek példát mutatva az erőre, a türelemre és az evangéliumi szeretetre”. Az üzenetet Mindszenty megértette, és vitte tovább szolgálatát.

² Prímási Levéltár, Esztergom Processus V–700/14. 95–96.

³ National Archives and Records Administration Record Group 84, Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Bp. Mission 1945, Box 65. 840.0–840.7.

1974 – újabb lemondási szándék és a letétel

Tizenöt évnyi önként választott menedék után, 1971. szeptember 28-án Mindszenty József bíboros prímás, esztergomi érsek elhagyta az Egyesült Államok budapesti nagykövetségét. A távozását előkészítő tárgyalások kulcstémái közül kiemelkedik az emlékiratok kiadása; enélkül Mindszenty nem volt hajlandó elhagyni a követséget. A kéziratot lezárt diplomatacsomagban szállították át a bécsi amerikai követségre. A szabad világban Mindszenty rendületlenül folytatta az írást. A publikálásra szánt változatot 1973 nyarán juttatta el VI. Pálhoz, aki *expressis verbis* ugyan nem tiltotta meg, de a maga udvarias módján ellenezte a publikálást. Mindszenty vitatkozott, szerinte a magyarországi kommunisták az egyház helyzetét már amúgy sem rontanák tovább, és épp emlékiratainak publikálási lehetőségével biztatták a követség elhagyására.

Eltökéltsege hozzájárult az érseki székről történő elmozdításához. Rómában eleinte bíztak ugyan abban, hogy a bíboros lebeszélhető lesz műve kiadásáról. Dacolása viszont arra készítette a pápát, hogy továbbmenjen, és 1973. november 1-jén kelt, saját kezűleg írt levelében arra kérte az agg főpapot, hogy mondjon le az esztergomi érseki székről. A szigorukról híres pápák, mint XI. Pius vagy XII. Pius, nem próbálkoztak volna egyetlen ellenkező főpapot sem kérlelni, hanem hatalmi szóval elhallgattatták volna, de VI. Pál türelmesen próbálta Mindszentyt újabb levélben meggyőzni – sikertelenül. Végül VI. Pálnak sem maradt más választása, mint a tekintély erejével fellépni, és 1973. december 18-án – egyelőre még csak szigorúan magánlevélben – arról értesítette Mindszentyt, hogy megüresedettnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket. Másnap Agostino Casaroli

szentszéki diplomata személyesen tolmácsolt egy pápai „igen” a római magyar nagykövetségnek, aki persze egyből azt firtatta: mit jelent pontosan ez az „igen”, jelenti-e a döntés hatályba lépését. A válasz tapintatról árulkodik: a közlegő ünnepeket nem akarják megzavarni, ezért a pápa csak fokozatosan ismerteti Mindszentyvel a határozatot, ami annak nyilvánosságra hozatalakor lép majd hatályba.

1974. január 6-án a bíboros válaszlevélben tagadta meg, hogy a „zsarolással” kikényszerített pápai döntést elfogadja. Szavait nyilván mérlegelte, de az állítása önmagában sértő: egy pápa hagyja magát zsarolni! Ezt a 20. században egyetlen katolikus püspök sem merne állítani, nemhogy Rómába megírni. Válasza végén Mindszenty felháborodásában kiáltásba helyezte lemondását a bíborosi méltóságról – életében immár másodszor. Ám ahogy 1947-ben, úgy ezúttal sem érte el vele célját, ráadásul ezúttal ellehetetlenítette volna további lelkipásztori útjait.

VI. Pál pápa ezután már nem kérte a bíboros hozzájárulását, hanem magára vállalta a székiüresedésről hozott végérvényes döntését. A közzététel előtt azonban még egyszer azt kérte Mindszentytől, a legnagyobb tisztelettel, hogy „vesd bizalmad az Apostoli Szentszékebe”. Az újabb elutasító választ Mindszenty négyszer is megfogalmazta, de egyszer sem küldte el. Mintha még mindig bízott volna abban, hogy múltja, élete, áldozata tükrében módosulhat a pápai döntés, hiszen a székiüresedés dátuma egyelőre homályban maradt. Január 30-án a pápa egy újabb, világnyelveken is publikált levélben búcsúzott el Mindszenty Józseftől, az érsektől. A jövőt illetően csak annyit közölt, hogy közeleg döntésének közzététele, de a napot még ekkor sem nevezte meg. A levelet kézbesítő Opilio Rossi bécsi nuncius azonban már tudta a dátumot. 1974.

február 5-én valóban nyilvánosságra hozták, hogy a pápa megüresedettnek nyilvánította Esztergom Apostoli Székét, felmentve ezáltal Mindszenty bíborost az esztergomi érsekség kormányzata és a Magyarország prímása cím viselése alól. Minden bizonnyal a hivatalvesztés keserűségét kívánta enyhíteni a pápa, amikor nem érseket, hanem apostoli kormányzót nevezett ki az esztergomi főegyházmegye élére. Mindszenty „akadályoztatása” miatt 1950 óta ilyen minőségben kormányozták Esztergomot. Ami újdonság volt: Lékai László *sedes vacante*, azaz *székiüresedésre* hivatkozva kapta meg joghatóságát, és nem *sedes plena* (azaz az érsek távol van székétől, de egyházzogilag betölti azt, vagyis nincs üresedés).

A püspökszentelés által adott karakter eltörölhetetlen. A pápa egyetemes joghatósággal rendelkezik, ezért ő fogadja el a püspökök lemondását, helyezi át őket más egyházmegyébe vagy fosztja meg hivataluktól. Ez utóbbi normális esetben peres eljárással történik, de a pápa egy püspököt *indoklás nélkül is* felmenthet (Erdő, 1992). Mégis, sokan máig vitatják a pápai döntést, mivel nem úgynevezett *ex cathedra*, azaz nem csalatkozhatatlannak minősülő elhatározásról van szó, ezért a tridenti zsinatra visszanyúlva állítják, hogy csak különösen súlyos hiányosságok igazolhatják a hivatal elvételét, ilyenek viszont nem voltak. Valóban, a pápa lépése példátlanul ugyan nem mondható, de meglehetősen ritkán fordult elő. Kivált politikai háttérű döntéseknél volt rá példa, így Napóleon alatt 1803-ban, amikor VII. Pius pápa harminchét francia püspököt távolított el. Esztergomi érsekkel azonban soha nem történt ilyesmi. Amikor VI. Pál pápa hosszas mérlegelés után döntött, és feláldozta Mindszentyt, azt üzenve ezzel a világnak, hogy Róma számára nem politikai előnyök vagy népszerűség szerzése

a cél, hanem csakis Magyarország katolikusainak gyámoltása, a magyar egyház „működőképességének” fenntartása. Am tagadhatatlan, hogy Mindszenty letételében *pasztorális indokoknak álcázott politikai megfontolásokról* is szó volt. Megoszlanak a vélemények, hogy Mindszenty engedtelenséget tanúsított-e a pápával szemben. Az engedtelenség- és engedelmessépgártiak egyaránt komoly érveket sorakoztatnak fel: Mindszenty a pápai intelem ellenére is ragaszkodott emlékiratai kiadásához, adott ki politikai tartalmú nyilatkozatokat, és a pápa kifejezett kérésére sem mondott le – ezekkel szemben minden püs-

pöknek joga, sőt kötelessége a pápa elé terjeszteni saját véleményét. Mindszenty hivatkozási alapja mindannyiszor egy magasabbrendűnek tartott szempont volt: az istentelen ateizmus ellen harcol, ezért félreállása a kommunista rezsim győzelmével érne fel. Am mivel döntési joga csak a pápának van, a konkrét helyzetben hiábavaló volt a vita: VI. Pál határozata nyomán új korszak kezdődött a magyar egyház életében.

Kulcsszavak: *bíborosi kollégium, konzisztórium, esztergomi érsek, csehszlovákiai magyarság, emlékiratok, székiüresedés, sede plena*

IRODALOM

- Adriányi, Gabriel (2003): *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty. (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas 3.)* Verlag Tibor Schäfer, Herne
- Balogh Margit (2002): *Mindszenty József*. Elektra, Bp.
- Erdő Péter (1992): *Egyházjog*. Szent István Társulat, Bp.
- Friedberg, Emil ([1909] 1965): *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts*. [Tauchnitz, Leipzig] Unveränderter Nachdruck: Minerva, Frankfurt am Main
- Janek István (2008): Mindszenty József tevékenysége a felvidéki magyarok megmentéséért 1945–1947 között. *Századok*. 142, 153–181.

- Mindszenty József (1989): *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest
- Somorjai Ádám (2008): *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József*. Bencés, Pannonhalma
- Somorjai Ádám – Zinner Tibor (2008): *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Magyar Közlöny, Budapest
- Wernz, P. Francisco Xav. – Vidal, P. Petri (1943): *Jus canonicum, 2. De personis*. Universitatis Gregoriana, Rome
- URL1: Konzisztórium-i ceremónia, 1946: <http://www.youtube.com/watch?v=O-NkIccZHxs> Consistory A.D. 1946. Pope Pius XII

Tanulmány

A MINŐSÉG MEGHATÁROZÁSÁNAK PROBLÉMÁJÁHOZ A BÖLCSÉSZET-TUDOMÁNYI ALAPKUTATÁSOKBAN*

Tüskés Gábor

az irodalomtudomány doktora, egyetemi tanár, osztályvezető,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet,
Eszterházy Károly Főiskola
xviii@iti.mta.hu

A tudományos kutatások minősége az egyik állandóan visszatérő alapkérdés az utóbbi évtizedek szakmai vitáiban. A megközelítések többsége a minőség értékelésének oldaláról indul ki, s azt vizsgálja, milyen módszerekkel lehet *utólag* meghatározni egy adott tudományos teljesítmény színvonalát. E meghatározási törekvések egyik formája az értékelő tudománymetria, amely a természettudományok után megjelent a bölcsészet- és a társadalomtudományokban is. Ez a térhódítás azonban – néhány kivételtől eltekintve – elmélyültebb elméleti reflexió nélkül, a különböző diszciplínákban speciálisan érvényes minőségi kritériumok bármiféle *előzetes* figyelembevétel nélkül megy végbe. Az MTA vezetése egy ideje felismerte az intézeteiben folyó kutatások minőségének különböző okokból fakadó veszélyeztetettségét. Megfogalmazódott a

minőségi megújulás igénye, melynek egyik fő tartalmi eleme a világos kritériumok alapján támogatott kiválóság (Pálinkás et al., 2011).

A minőség fogalma megtalálható a 2012. január 1-jével létrehozott új akadémiai kutatóközpontok, így a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Szervezeti és Működési Szabályzatában is. Eszerint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont egyik centralizált feladata „minőségbiztosítási rendszer működtetése” (I.15.1), a vezetők ellenőrzési tevékenységének egyik formája „a minőségbiztosítási rendszer eljárásainak alkalmazása” (I.19.3). A főigazgató feladat- és hatásköre (II.1.2), illetőleg felelőssége (II.1.4) „minőségellenőrzési rendszer kialakítása és működtetése”. A kettős szóhasználat – „biztosítás”, illetőleg „ellenőrzés” – jelzi a szabályzat készítőinek bizonytalanságát, mivel az előbbi fogalom a kutatást megelőző, az utóbbi az azt követő tevékenységre utal. A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy a vonatkozó szakirodalom, valamint

* Megköszönöm Braun Tibornak a tanulmány kéziratához fűzött megjegyzéseit és a tudománymetriai szakirodalom áttekintésében nyújtott segítségét.